

Voorstelling van het Ieperse grondgebied tussen de Boterstraat, de Lange Meers en de Korte Meers, prent, 18de eeuw.

Het terrein van het Comitatus lag tussen de Boterstraat, de oude Ieperleet en het Scotkin, hier genoemd *Ruelle dite t'Scotjen*, dat meer dan halfweg in de richting van de Korte Meers loopt.

De situering van de Ieperse handelswijk in de 11de, 12de en 13de eeuw

Het forum of marktplein

In zijn recente bijdrage getiteld "Ieper in de 11de-12de eeuw" wordt dit probleem door prof. Adriaan Verhulst meerdere malen vermeld zonder echter een definitieve oplossing te geven¹. Hij vermeldt de Ieperse jaarmarkt, geciteerd in het verslag over de moord op Karel de Goede. Deze jaarmarkt, die door de specialist Yamada in navolging van Jan Dhondt aanvaard wordt als zijnde gesticht in de tweede helft van de 11de eeuw met een internationaal karakter², werd door mij bewezen als ontstaan nabij de Sint-Pieterskerk³.

Gezien de term *forum* de betekenis van Marktplein heeft⁴, wordt de situering van het *Forum* in de tekst van Galbert van Brugge onduidelijk. Zo is het *Forum* waar het O.-L.-Vrouwehospitaal opgericht werd in 1187, eigendom van de graaf en het stemt overeen met het huidige Marktplein⁵. In het verhaal van de moord op Karel de Goede wordt de proost Bertulf als een van de moordenaars door de bastaardgraaf Willem van Ieper opgehangen op het *Forum*, waarbij geen verdere concretisering van de plaats wordt genoteerd⁶. Toch is het

1 A. Verhulst, *Ieper in de 11de-12de eeuw*, in : R. Opsommer, Van Ieperse Scholen en Lenen, Schilderijen en Criminelen uit velerlei eeuw, (Ieper 1999), blz. 333-357. Dit artikel verscheen twee jaar eerder in een verzamelbundel.

2 M. Yamada, *Le mouvement des Foires en Flandre avant 1200*, in : *Mélanges Georges Despy* (Luik 1991), blz. 773-789.

3 O. Mus, *Van Sint-Pietersnederzetting tot Sint-Pietersparochie, 9de-10de eeuw, 1102*, in : Tien Eeuwen Sint-Pietersparochie Ieper (Ieper 1991), blz. 17-18.

4 J.F. Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus* (Leiden 1986).

5 E. Feys - A. Nelis (eds.), *Les cartulaires de la Prévôté de Saint-Martin à Ypres, précédés d'une esquisse historique sur la prévôté* (Brugge 1880-4), 2 dln., II-1, blz. 28.

6 Galbert van Brugge, *De moord op Karel de Goede*, R.C. Van Caenegem e.a. (eds.),

aanvaardbaar dat dit *Forum* niets te zien had met de locatie van de jaarmarkt, maar met het huidige Marktpllein. Immers in de tekst van Galbert van Brugge wordt gezegd dat de galgen op dit *Forum* gebruikt werden om dieven en struikrovers te straffen. Het is duidelijk dat hiermede niet de markt nabij de St.-Pieterskerk bedoeld wordt, maar wel het vernoemde grafelijke eigendom, waar de juridische veroordelingen door grafelijke ambtenaren uitgevoerd werden. De term *Forum* had niet alleen de betekenis van een handelsplaats, maar ook van de plaats waar de graaf het publiek in bepaalde omstandigheden verzamelde. En het gebruik van de galg was duidelijk een oorzaak om de bewoners van de *villa* te verzamelen. Dit komt duidelijk tot uiting in het verhaal. De benaming *Hangwaertstraat* (heden de Meensestraat die op de Grote Markt uitkomt) bewijst eveneens de nabijheid van het galgenveld⁷. De gevangenis getiteld *De Colve* lag immers in deze straat, zodat de veroordeelden vanuit deze straat naar het midden van het Marktpllein werden gevoerd⁸, zodat de term *Hangwaert* een duidelijke betekenis heeft en een bewijs dat het *Forum* als een galgenveld werd gebruikt. Daar Galbert wordt ook een massa Ieperlingen geciteerd, die naar de markt kwam om vis te kopen⁹. Dit *Forum* was echter toen nog geen Vismarkt. Immers de Grote Keure van de stad Ieper, die dateert uit de periode 1165-1177, bepaalt in artikel 24 dat niemand op de grafelijke markt een stal mag huren¹⁰. De Vismarkt was er wel in de 13de eeuw aan de noordzijde van de Markt tussen het Nieuwwerk en de Diksmuidestraat. Dat deze Vismarkt er niet was in de 11de-12de eeuw bewijzen de huisnamen van dit marktgedeelte. Geen enkel huis heeft een visnaam zodat hiermede bewezen wordt dat tijdens de bouwactiviteit in de 12de eeuw noord

(Antwerpen 1978), blz. 165 ; Galbert van Brugge, *Histoire du Meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre (1127-1128)*, H. Pirenne (ed.) (Parijs 1891), blz. 92.

- 7 O. Mus, *Van Roode Steen tot Yperley*, in : Gidsenkring Westland, 36 jg., nr. 1, blz. 17. In het volgende nummer komt een idee van Wilfried Beele, die akkoord is met mijn voorstelling van de *Hangwaertstraat*.
- 8 BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek, fonds Merghelynck, hs. 107, blz. 206 ; BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer, nr. 38.639, f. 28r.
- 9 Galbert van Brugge, *o.c.*, blz. 166.
- 10 R. Van Caeneghem - L. Milis (eds.), *Edition critique des versions françaises de la "Grande Keure" de Philippe d'Alsace, comte de Flandre, pour la ville d'Ypres*, in : Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, CXLVII (1981), blz. 36, nr. 24.

van de markt er geen Vismarkt voorhanden was¹¹. Het feit dat deze viskopers toch samenkwamen op het *Forum* ter gelegenheid van proost Bertulfs strafbehandeling, laat aannemen dat de voornoemde Vismarkt toch in de nabijheid van het *Forum* moet gelegen hebben. Toevallig hebben we een archeologisch bewijs dat het *Forum* oorspronkelijk geen handelsplein was. Tijdens de heraanleg van de Grote Markt in 1994, werd door het toenmalige I.A.P. vastgesteld dat het oorspronkelijke terrein een duidelijk afgelijnde ploeglaag vertoonde. Hierop werden opeenvolgende nivellerings- en straatniveaus geconstateerd. In totaal vier straatniveaus. De vroegste straat dateerde uit de 10de-11de eeuw. De laatste twee straatniveaus moeten gezien worden in het kader van de uitbouw van het terrein tot marktplaats. De definitieve vormgeving en omkadering van de Markt dienen in de tweede helft van de 13de eeuw gedateerd te worden. Op de Markt werden de straten gesupprimeerd. Het terrein werd volledig genivelleerd waarna de Hallen en het Belfort werden opgetrokken rond het midden van de 13de eeuw. De ouderdom wordt aangewezen door de gotische vormgeving van het gebouw¹².

Zoals we hoger opmerkten, moet de Vismarkt eigenlijk in de omgeving van het grafelijke Forum hebben gelegen.

Het vleeshuis

Bij een Duits onderzoek van studiemateriaal over Markt en Forum, wordt verwezen naar de term *Macellum*¹³. In de Romeinse periode had het *Macellum* de betekenis van marktplaats, terwijl het naar de middeleeuwen toe de Vleeshalle wordt. Deze middeleeuwse Vleeshalle wordt echter een centrum waarrond zich een voedingsmarkt ontwikkelt. De ligging van deze Vleeshalle moet nabij een waterloop zijn. Immers de afval ervan moest snel kunnen verwijderd worden. In Ieper ligt de huidige Vleeshalle naast een waterloop, maar aan de hand van een passage uit een rekening wordt meegedeeld dat

11 P. Vandenbussche, *De huizen van de Ieperse Grote Markt in de 15de eeuw*, in : De Ieperse Markt. Een historisch fenomeen (Ieper 1985), blz. 30-32.

12 Artikel van Marc Dewilde, lid van het I.A.P. gedateerd 20-12-1994 en aangeduid als Persbericht.

13 E. Ehmman, *Markt und Sondemarkt* (Nurnberg 1987), blz. 258-260.

deze halle een nieuwbouw is uit de periode 1277¹⁴. Er was echter een andere maar oude Vleeshalle, die nog bestond in 1290¹⁵, en nadien zal verdwijnen. De oudste vermelding van deze oude Vleeshalle dateert uit mei 1216, waarbij de zonen van Erlebald, nl. Michiel en Joannes, 100 s. jaarlijkse rente schenken aan de St.-Maartensproosdij, gezien de gronden, die behoorden aan hun gestorven broer Arnulf, niet konden verkocht worden wegens een belasting op deze gronden ten voordele van de proosdij. De details, die ermede verband houden, zijn echter belangrijk. De voornoemde rente is belast op de grond "mansura, quam tenet ab eo Johannes Hanebout juxta Macellum Ipreuse"¹⁶. De juiste ligging van dit oude Vleeshuis kan enkel voor het jaar 1320 teruggevonden worden. Op 7 december 1320 neemt Jehane weduwe van Erlebout l'Arbre grond en de daaropstaande gebouwen in cijnsnacht van de St.-Maartensproosdij, van het Godshuis van de H. Geest, van Michiel Scavin en van de weduwe Nicolaas van Lo aan de prijs van 7 lb. 10 s. 8 d. De omschrijving van dit stuk grond is gedetailleerd : het pand was gelegen noord van de Boterstraat tussen het huis van Lambert Boitac en de Ieperleet. De tekst in het renteboek van de H. Geest in 1414 geeft dezelfde notering : de Ieperleet west en het andere huis oost¹⁷. Maar in de tekst van 1320 staat nog een volgende notitie : de oppervlakte van deze voornoemde grond omvatte een straatje genaamd "Ruele de Machecliers" (Vleeshouwerstraat) lopende tot achter het Scotkin met een breedte van 4 voeten (\pm 1,1 m). De benaming van het straatje bewijst de aanwezigheid van een Vleeshuis ; dat het later niet meer vernoemd wordt is logisch, gezien we hoger reeds opgemerkt hebben dat het oude Vleeshuis waarschijnlijk in het begin van de 14de eeuw werd vervangen. Maar de nabijheid van zowel de Ieperleet als het Scotkin wijzen er bijkomend op dat het Vleeshuis daar stond¹⁸. We hebben reeds vermeld dat het noodzakelijk was dat het Vleeshuis nabij een waterloop werd gesitueerd. En het Scotkin werd door Valère Verfaillie in zijn toponymische studie van Ieper verklaard als zijnde een ruimte met

14 G. Des Marez en E. De Sagher (eds.), *Comptes de la ville d'Ypres de 1267 à 1329* (Brussel, 1909-1913, 2 dln.) I, blz. 22 : *novel Vleeshuis - Vies Vleeshuis*.

15 Ibidem.

16 E. Feys - A. Nelis, *o.c.*, II, nr. 83.

17 IEPER, Archief O.C.M.W., nr. 58, f. 11v.

18 E. Feys - A. Nelis, *o.c.*, II, nr. 288.

omheining inzonderheid voor vee¹⁹. We weten dat het Scotkinstraatje de hedendaagse benaming van Schotlandstraatje draagt. Daarbij mag men aannemen dat dit straatje zich uitstreckte tot aan de Ieperleet en nog open ruimten o.a. nabij de rivier bevatte.

Toponiemen

Indien de Duitse voorstelling juist is dat er zich een markt rond het Vleeshuis installeerde, ligt het voor de hand dat er nog andere toponiemen, die verwijzen naar het marktgebeuren, voorhanden zijn. Dit is inderdaad het geval. In eerste instantie is er de Boterstraat. In Keulen en in andere Duitse steden wordt bewezen dat de Boterstraat wijst op de nabijgelegen Botermarkt²⁰. Er was dus naast het Vleeshuis een zuivelmarkt. En plots vinden we in een tekst van 1372 een verwijzing naar een huis gelegen op de Kiekenmarkt tussen de gebouwen met de naam *Scotkin* en 'Broodhuis'²¹. Toen we die tekst uitgaven in 1966 waren we overtuigd dat Merghelynck een moderne benaming had gegeven aan de ligging, nl. Kiekenmarkt. Deze markt was een 19de-eeuwse benaming van een westelijke zijstraat van de Boomgaardstraat; de middeleeuwse naam van dit straatje was *Waskugghen* of *Bleekersbrugge*. De moeilijkheid was echter dat beide huisnamen daar niet konden gesitueerd worden. Bij verder onderzoek werd dus het *Scotkin* gevonden in de Naaldstraat west van de Ieperleet met een betekenis, die verband hield met de nabije Vleeshalle, terwijl het *Scotkin* in de Zuidstraat gelegen naast het Gouden Vioolstraatje, dat in de middeleeuwen het Scotkinstraatje heette, verwees naar een territorium bedekt met water. Ten andere de aankoop van deze erfrenten gebeurde aan de weduwe van Frans Poortjoye, waarvan we de erfgenamen in het begin van de 15de eeuw eigenaars zien van huizen gelegen nabij het *Scotkin* in de Naaldstraat. Het is dus evident dat de vermelding van Broodhuis op de Kiekenmarkt te situeren is in het hoger geciteerde Scotkinstraatje. En tenslotte ontdekten we in een

19 V. Verfaillie, *Schets ener toponymie van Ieper historisch bewerkt tot omstreeks 1600* (Leuven 1948), nr. 1969.

20 B. Kuske, *Die Märkte und Kaufhausen im Mittelalterliche Köln*, blz. 76-77.

21 O. Mus (ed.), *Het Cartularium van het O.-L.-Vrouw Gasthuis te Ieper* (Ieper, 1965-1969), 5 dln., III, blz. 46, nr. 214.

tekst van 1500 een Visstraatje gelegen west van de Naaldstraat tussen het Scotkin- en het Wallestraatje²².

De situering van het marktplein

Aan de hand van de voorgaande elementen kunnen we dus aannemen dat er een marktplein bestond tussen de oude Ieperleet aan de oostzijde, de Boterstraat aan de zuidzijde en het Scotkin- en Visstraatje aan de noordzijde. Wat wel opvalt bij de diverse toponiemen is het feit dat ze allemaal betrekking hebben op voedingswaren, zodat het vernoemde marktplein geen relatie had met een jaarmarkt, maar met bv. een Vrijdagmarkt, die om de week gehouden werd en diende om de landbouwers hun producten aan de man te brengen. Deze ligging in de omgeving van de grafelijke Motte en het Neerhof, waarop de St.-Maartenskerk zich bevond, was overigens normaal, gezien de bewoners van de Motte en het Neerhof de belangrijkste klanten waren. Wanneer dan in het begin van de 12de eeuw de graaf aan de St.-Maartensproosdij een *Comitatus* schenkt²³, wordt daarvan geen beschrijving gegeven. Maar in 1231 wordt dit *Comitatus* (“quem habebat ecclesia Beati Martini infra scabinatum ville Iprensis extra ambitum monasterii”) vernoemd zonder concrete omschrijving in de stad Ieper²⁴. In de Vlaamse vertaling in het Roodenboek wordt dit *Comitatus* genoemd als een heerlijkheid “van den Voocht ofte van de Vleeschhuuse”²⁵. En in 1301 worden door de Franse koning Filips de Schone bepaalde voorwaarden aan de stad Ieper opgelegd, nl. dit hoger genoemde *Comitatus*, dat door de proosdij aan de stad verkocht werd voor deze oorlog, neemt hij nu in zijn bezit. Dat dit door de Franse koning geconfisqueerd domein hetzelfde is als het hoger genoemde, kan afgeleid worden uit een descriptie in de tekst van Filips de Schone, nl. “totum dominium que dicta villa habet in vico Kastrata et in carnificio”²⁶. Het *Carnificium* verwijst daarbij naar het

22 BRUGGE, Archief Bisdom, C nr. 168.

23 E. Feys - A. Nelis, *o.c.*, II, nr. 3

24 Idem, II, blz. 83, nr. 121.

25 L.A. Warnkoenig A.E. Gheldolf, *Histoire administrative et constitutionnelle des villes et chàtelainies d'Ypres, Cassel, Bailleul et Warnèton* (Parijs 1864), blz. 85, nota 1.

26 Idem, blz. 436, document LX september 1301.

oude Vleeshuis gelegen langs de oude Ieperleet. De term *Kastrata* heeft de fantasie van talrijke auteurs beroerd. Sommigen verklaarden deze straatnaam als Kaaistraat, terwijl Valère Verfaillie in zijn thesis wijst op een straat die naar het *Castrum* loopt²⁷. Deze laatste verklaring heeft een grotere overtuigingskracht dan de vermelding Kaaistraat. Aangezien we deze straat aanvaarden als een onderdeel van de hoger genoemde Voedingsmarkt, waar o.m. de zuivel (Boterstraat) verkocht werd, zouden we graag aannemen dat deze *Kastrata* verwijst naar de Kaasstraat, iets dat kan aangenomen worden, gezien de Franse koning geen Vlaamse taal kende, zodat de term Kaasstraat hem vreemd in de oren klonk. De Kaasstraat sluit echter aan bij de economische activiteit van het vermelde *Comitatus*. Er is echter geen nadere plaatsbepaling van deze straat, maar gezien we dit domein lokaliseren tussen de oude Ieperleet, de Boterstraat en het *Scotkin*, zou het zinvol zijn deze Kaasstraat als de oostelijke grens van deze heerlijkheid te aanvaarden, zodat ze eventueel gelegen was nabij de nieuwe arm van de Ieperleet. Op de huidige Neermarkt (naast de Vijfhoek) was er een huis met de naam *Caesbanc* aanwezig, die kan ontstaan zijn indertijd dat de kaasmarkt in de omgeving lag²⁸. Het is dus duidelijk dat het reeds vernoemde terrein een markt was, die zich hoofdzakelijk met voedingswaren bezighield, zodat we kunnen spreken over een dagelijkse of wekelijkse markt, maar niet over een jaarmarkt. De proosdij kreeg dit domein als bestuurder niet als eigenaar van de bodem. Aan de hand van de giften van de erfgenamen van de Ieperse *Villicus* in het begin van de 13de eeuw valt het op dat deze familie van Herenthage hier een uitgebreid bezit had. Hun schulden aan de proosdij worden voor een groot deel vereffend met de schenking van de cijzen van de gebouwen, die op dit terrein stonden²⁹. Hieruit zou kunnen blijken dat deze markt door de *Villicus*, nl. de manager van het grafelijk landschap, werd ingericht minstens in de 11de eeuw. Is het mogelijk dat de jaarmarkt die na de verovering van de Sint-Pieterswijk door de Franse koning in 1127 en de gevangenneming van Willem van Ieper, die ook uit Vlaanderen zal verbannen worden, naar deze omgeving werd overgebracht?

27 V. Verfaillie, *o.c.*, nr. 1916.

28 Ieper, Archief O.C.M.W., nr. 453, f. 1v (a° 1453); V. Verfaillie, *o.c.*, nr. 467 (1281).

29 E. Feys - A. Nelis, *o.c.*, II, blz. 62, nr. 85 (mei 1216): "mansura juxta macellum Iprens", dus het Oude Vleeshuis.

In onze studie over de lokalisatie van de 12de-eeuwse Ieperse vesting hebben we verwezen naar een viertal huisnamen gelegen aan de noordzijde van de Boterstraat tussen de Leet en de oude Ieperleet, die een plausibel bewijs leveren dat deze huizen met de internationale handel verband houden. Het betreft de naast elkaar liggende gebouwen van oost naar west, nl. *Verze*, *Caerde*, *Parijs* en *St.-Denijs*. Deze beide laatste namen vormen geen probleem. Parijs had reeds in de 10de eeuw een belangrijke jaarmarkt, terwijl de markt van Sint-Denijs reeds in de Merovingische tijd bekend was en in 1120 met een tweede jaarmarkt zou aangevuld worden. De *Verze* levert op het eerste zicht geen verwijzing naar de handel. Wanneer we echter ontdekken dat het woord *Verze* overeenstemt met de naam van de rivier te Noyon, nl. *Verse* en dat Noyon reeds in de 10de eeuw over een jaarmarkt beschikte, dan is er geen probleem om drie huisnamen te identificeren met Franse commerciële steden, terwijl het vierde huis *Caerde* – materiaal om wol te kammen – bewijst welke handel daar gedreven werd, nl. wol- en lakenhandel³⁰. Bij een verder onderzoek stellen we tevens vast dat de drie voornoemde steden Joodse wijken bezitten, waarvan bekend is dat de bewoners zich met de internationale handel, o.m. met Rusland ophielden. Is het mogelijk dat een aantal Joden een getto te Ieper had gesticht? Er is natuurlijk geen enkel bewijs hiervoor, maar het feit dat reeds rond 1130 Iepers laken te Novgorod aanwezig was en dat we zo even aangetoond hebben dat de Franse Joden o.a. handel met Rusland dreven, kan aanleiding geven om te geloven dat de oorspronkelijke Ieperse jaarmarkt in de St.-Pieterswijk na 1127 naar de Boterstraat werd overgebracht. En het huis oost van de *Verze* droeg de naam *Nieuwerkerke*. Kan deze naam zijn oorsprong ontleend hebben aan het feit dat dit huis gelegen in de geciteerde Joodse wijk, functioneerde als synagoge? Deze eventuele Joodse nederzetting was overigens klassiek van ligging, nl. nabij het *Castrum* en langs de openbare weg, nl. de Boterstraat³¹.

30 O. Mus, *De lokalisatie van de Ieperse 12de-eeuwse vesting*, in: Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, nr. 136 (1999), blz. 87-88 met de opgave van de geciteerde bronnen in de nummers 310 tot en met 329.

31 G. De Poerck, *La draperie médiévale en Flandre et en Artois* (Brugge 1951), 3 dln., III, blz. 60-61.

De marktfunctie verplaatst zich

Uiteindelijk is het zeker dat de huidige Markt in de loop van de 13de eeuw als handelseplein gebruikt werd. Het huis *Caerde* had in een toevallige akte van 1281 de naam *Viescaerde* = *Oude Caerde*. Deze nieuwe naam bewijst duidelijk dat het geciteerde handelseplein verdwenen is³². Als bewijs is er nog een akte van oogst 1254 van het Godshuis der Hoge Zieken, die van alle stallen op de Markt in opdracht van het stadsbestuur een aangeduid bedrag moet ontvangen. Het is zeer duidelijk dat de Markt reeds volledig gebruikt werd³³. Maar de opgave van "Ketelmarkt" in 1230 gelegen zuid van de Markt nabij de huidige Rijselstraat bewijst dat het Markteplein reeds vroeger actief was dan 1250³⁴. En het bestaan van deze nieuwe handelsmarkt wordt tevens bewezen door de oprichting van de Ieperse Halle, nl. de oostelijke afdeling rond het midden van de 13de eeuw, de westelijke afdeling werd gebouwd tussen 1285 en 1304. Dit was een belangrijke handelsplaats, vooral voor de lakenhandel. Het feit dat de bouw van het Belfort zou begonnen zijn in 1200, waar de eerste steen door de Vlaamse graaf werd gelegd, gezien het Belfort geen commerciële activiteit had en de stijl eigenlijk jonger was, nl. ook midden 13de eeuw³⁵. Het is dus duidelijk dat de huidige Markt tijdens de eerste helft van de 13de eeuw de belangrijkste handelsactiviteit waarnam.

32 BRUSSEL, Kon. Bibliotheek, fonds Merghelynck, hs. 93, blz. 512.

33 O. Mus, *De leprozerij genaamd het Godshuis der Hoge Zieken te Ieper* (Ieper 1950-1953), 4 dln., I, blz. 86-90.

34 E. Warlop, *Inventaris van het archief van de abdij van Merkem* (Brussel 1965), blz. 14.

35 H. J. Constandt, *Monumentale bouwkunst op de Ieperse Markt*, in : *De Ieperse Markt, een historisch fenomeen* (Ieper 1985), blz. 49-58.